

ÉREMLELET CSONGRÁD—FARAGÓ-TANYÁN A XIII. SZÁZADBÓL

1962 tavaszán, Körmendi István felgyői 217. számú tanyájától DNy-ra, mintegy 50 m-re, mélyszántás közben egy kis agyagbőgrében pénzeket vetett ki az eke. A megroncsolódott bőрге darabjait és a pénzeket gondosan összeszedték és azokat a megtaláló öccse, Körmendi Mihály traktoros, 1962. aug. 13.-án a csongrádi múzeumnak adományozta. A lelet 214 brakteátából és 5 friesachi dénárból áll, csaknem teljesnek mondható.

A lelőhely Csongrádtól DDNy-ra fekszik a csanyteleki határszél Zsigerhát nevű része közelében, a szegedi országúttól nyugatra elterülő, Faragó Mihály egykori tanyaföldjén, mely 1954 előtt Csongrádhoz, jelenleg a felgyői Szabad Május MTSZ-hez tartozik. (1. ábra.)

A lelőhely közvetlen környékét átvizsgálva, néhány kiégett paticsdarabot és sok cseréptöredéket találtam, köztük jellegzetes cserépbográcsszéleket, fésűs-bekarcolású, valamint fogaskerék-benyomással díszített darabokat. A lelet, egy kb. 60—70 m² területű, környezetéből alig kiemelkedő földpúp szélén kerül elő. Ilyen kis földpúpot a lelőhelytől ÉNy-ra mintegy 120 m-re is észleltem, majd ettől távolabbra, csaknem egyenlő térközökre, még hatot. Ezeken is hasonló cserepeket találtam, némelyiken tégladarabokat és csaknem mindegyiken örlőkő darabokat. A kis halmocskák egy-egy régen elpusztult ház omladékaiból keletkeztek. Ilyen valószínűleg még több is van, de ezeket a kukoricával beültetett területen, már nem lehetett biztosan észlelni. A házak vonalától D-re kb. 250 m-re egy nagyobbacska földpúpon megtaláltam az elpusztult kis falu templomának helyét is. Bartók Ferenc ugyancsak 217. számmal jelzett tanyája mellett.¹ Ezt negymennyiségű téglatörmelék és edény-cserép jelezte. Előkerült itt 2 db. orsógombra emlékeztető, de csak 14 mm átmérőjű, széles lyukú rózsafüzérszem (?) és egy fülesgomb is. A tanyaépítéshez Bartók Ferenc innen téglát bányászott ki. Az egykori templom körül embercsontokat szántott ki az eke. A templomos falucska egy a Tiszával valaha összefüggő, ma már kiszáradt nagy kerek tó mellett feküdt, mely ma vízjárásos legelő. A tófenék felől nézve az egykori tó partja egy köralakban huzódó sáncnak látszik. Valószínűleg erről írja Zsilinszky Mihály hogy: „A honfoglalók utódai azon terjedelmes földvárba is betelepedtek, melynek földhányásait ma Felgyő és Csany között találjuk. Az itteni pogányvár gondozás hiányában elpusztult, de mellette az 1075. évben már Csany nevű nagy és népes halászfalu feküdt...”² Ez azonban nem földvár, hanem a Tisza egykori vízjárását határoló köralakú partszegély. Nem lehetetlen azonban, hogy ezen a helyen állott az I. Géza által 1075-ben a garamszentbenedeki apátságnak adományozott Csany (Chonu) nevű halászfalu.

A most megtalált pénzek rávilágítanak az elrejtésükre használt edény, egyszerűsmind az elpusztult falu korára is.

¹ A régi Faragó birtokon újonnan épült tanyák, a Faragó-tanya számozását kapták.

² Zsilinszky Mihály: Csongrádvármegye története I. 43. 1.

Az edény felszínre kerülésekor, nyolc kisebb-nagyobb darabra tört, de jól összeállítható és kiegészíthető, csak kevés darabkája hiányzik. Anyaga durvaszemcsés homokkal soványított agyag. Kézikironon készült, kissé szabálytalan, jól kiégett, halványrózsaszínű. Falvastagsága egyenetlen, átlag 1,4 cm. Csak kevésbé kihasasodó. Peremszéle tulipánszerűen az öblösödésen túl kihajló, elvékonyodó falú. Magassága 7,8 cm, szájerem-átmérője 8,6 cm, legnagyobb kihasasodása 7 cm, feneké síma bélyegtelen alig kiemelkedő peremmel, átmérője 5,3 cm. (2. ábra.)

Az edényben talált magyar pénzek ezüsthányosan, teljesen szennyezésmentesen, jó fenntartással kerültek elő, zöld rozsa csak néhány darabon és egész kis mértékben mutatkozott. A friesachiak kopottak és csonkítottak.

A lelet összetétele: Brakteáták; CNH I. 271. sz. 21 db; CNH I. 272. sz. 13 db; CNH I. 279. sz. 83 db; CNH I. 280. sz. 97 db; Friesachi dénár: 5 db. 1/ Luschin 15. sz. (0,64 gr) és 2/ Luschin 23. sz. (1,09 gr). Mindkettőt II. Eberhard salzburgi érsek (1200—1236) verette Frisachban. Ezek a típusok 1235 előttiék. 3/ Luschin 161. sz. (0,93 gr) Bernhard karinthiai herceg (1202—1256), friesachi stílusban, 1220 körül Landstrassban vert pénze. 4/ Luschin 194. sz. (0,75 gr) Bernhard karinthiai herceg (1202—1256) 1230 előtti. St. Veit an der Glanban vert pénze. 5/ Luschin 199. sz. (0,90 gr) Mint az előbbi.³

A brakteátáknak, mint „al marco” vert pénzeknek, szándékolt kiverési súlyát mérlegeléssel megállapítani, az ismert verési technológia nagy eltéréseket nyújtó pontatlansága miatt és a verető szándékának ismerete nélkül, csak kétséges megközelítéssel lehet. A szokásos átlagsúly számítástól eltérően, megkísérlem a nagy számok törvénye alapján megállapítani a szándékolt kiverési súlyt, ezt a legnagyobb számban előforduló darabok átlagsúlya adja. Leletünknel ez így alakul:

CNH. I. 271. sz. 21 db összsúlya: 5,13 g. Legkisebb súly: 0,18 g, legnagyobb súly: 0,35 g. Együtmért darabok utáni átlagsúly: 0,249 g. Egyenkénti mérlegelésnél: 0,35 g-os 1 db, 0,34 g-os 1 db, 0,31 g-os 1 db, 0,26 g-os 3 db, 0,25 g-os 1 db, 0,24 g-os 1 db, 0,23 g-os 3 db, 0,22 g-os 4 db, 0,21 g-os 1 db, 0,20 g-os 1 db, 0,19 g-os 1 db, 0,18 g-os 1 db. A végletes súlyú darabok elhagyásával a leggyakoribb súlyú 12 db alapján számított átlagsúly: 0,25 g. Kiszámú darabról lévén szó, ez alig különbözik az együtmért db-ok átlagsúlyától, a 0,249 g-tól. Ha a szokásos 5%-ot hozzáadjuk, úgy az átlagsúly: 0,2625 g. Hóman itt, ugyancsak 21 db-nál, 0,25 g értéket kapott.

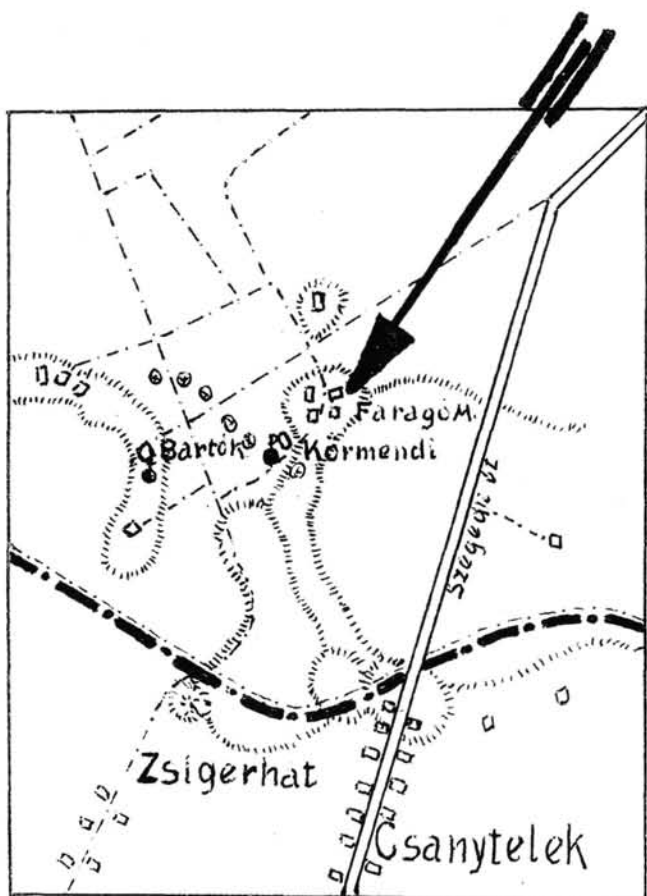
CNH I. 272. sz. 13 db, összsúly: 3,29 g. Legkisebb súly 0,20 g, legnagyobb: 0,30 g. Egyenként mérlegelve: 0,31 g-os 1 db, 0,30 g-os 1 db, 0,28 g-os 3 db, 0,26 g-os 1 db, 0,25 g-os 1 db, 0,24 g-os 1 db, 0,23 g-os 3 db, 0,21 g-os 1 db, 0,20 g-os 1 db. Együtmérten az átlagsúly: 0,253 g. Kevés db-ról lévén szó a nagyszámok törvényét nem alkalmazhatjuk. 5% hozzáadásával átlagsúlyunk 0,2646 g. Hómannál 108 db átlagsúlya 0,2613 g.

CNH I. 279. sz. 83 db összsúlya: 17,42 g. Legkisebb súlyú: 0,13 g, legnagyobb: 0,36 g. Összsúly utáni átlagsúly 0,21 g. Egyenkénti mérlegelésnél: 0,36 g-os 1 db, 0,33 g-os 2 db, 0,31 g-os 1 db, 0,30 g-os 1 db, 0,29 g-os 1 db, 0,28 g-os 1 db, 0,27 g-os 3 db, 0,26 g-os 1 db, — 0,25 g-os 5 db, 0,24 g-os 3 db, 0,23 g-os 4 db, 0,22 g-os 6 db, 0,21 g-os 4 db, 0,20 g-os 17 db, 0,19 g-os 5 db, 0,18 g-os 13 db, 0,17 g-os 7 db, — 0,16 g-os 3 db, 0,15 g-os 3 db, 0,13 g-os 2 db.

Ha a három, vagy ennél kevesebb számban előforduló legnagyobb, illetve legkisebb súlyúakat, mint végletes súlyú darabokat elhagyjuk, úgy a leggyakoribb számban előforduló 64 db összsúlya 12,93 g, az ebből számított átlagsúly 0,202 g, ami

³ A friesachi dénárak pontos meghatározását *Gedai Istvánnak* köszönöm.

a legnagyobb számban előforduló 17 db egyedi súlyának a 0,20 g-nak csaknem megfelel. Hozzáadva az 5%-ot: 0,21 g. Föltehető, hogy ez volt a kívánt kiverési súly. Hómannál az átlagsúly 11 db után 0,1992 g.

I. ábra

CNH I. 280. sz. 97 db, összsúlya: 17,42 g. Legkisebb súlyú: 0,16 g, legnagyobb 0,38 g. Összsúly alapján számított átlagsúly: 0,248 g. Egyenkénti mérésnél: 0,38 g-os 1 db, 0,34 g-os 2 db, 0,33 g-os 3 db, 0,32 g-os 2 db, 0,31 g-os 1 db, 0,30 g-os 3 db, — 0,29 g-os 4 db, 0,28 g-os 4 db, 0,27 g-os 4 db, 0,26 g-os 4 db, 0,25 g-os 13 db, 0,24 g-os 10 db, 0,23 g-os 14 db, 0,22 g-os 8 db, 0,21 g-os 7 db, 0,20 g-os 9 db, — 0,19 g-os 3 db, 0,18 g-os 2 db, 0,17 g-os 1 db, 0,16 g-os 1 db.

A három, vagy ennél kevesebb számban előforduló végletes súlyú darabok elhagyásával mért 77 darabból kiszámított átlagsúly: 0,238 g, ami megfelel a három legnagyobb számban előforduló 37 db átlagsúlyának, a 0,239 g-nak, vagyis a 0,24 g-nyi súlyt tekinthetjük az elérni szándékolt súlynak. 5% hozzáadásával ez 0,252 g-nak felel meg. Hóman átlagsúlya 57 db után 0,2231 g.

Leletünk földbekerülésének idejét a friesachi dénárok alapján határozhatjuk meg. A Luschin 15. és 23. sz. darabjainkat 1235 előtt verték. A Luschin 161. sz.

1220 körüli, a Luschin 194 és 199. sz-ak 1230 előtti veretek. Luschin szerint a friesachiak csak demonetizálódásuk után, mint ócska pénzek kerültek Magyarországra.⁴ De ettől függetlenül is, bizonyos ideig forgalomban kellett lenniök Karinthiában és a szomszédos tartományokban, hogy azután még nálunk is forogjanak. Ezt az időt figyelembe véve feltételezhetjük, hogy pénzeink 1240 körül kerültek földbe. Ha leletünk szomszédságában előkerült kiégett paticsdarabok tanúságát és a környező terepen található egykori pusztulás jeleit is figyelembe vesszük, úgy egy felégetett, feldúlt falu képe merül föl előttünk és nem fogunk tévedni, ha leletünk elrejtését a tatárjárás idejére, 1241-re tesszük.

A muhi csata után Batu kán serege a Tisza jobb partján vonult Szegedre és ekkor pusztult el Csongrád megye településeinek 75%-a⁵ Az ez időben elrejtett pénzleletes edények többsége is a tatártámadás útvonalának közelében került elő. Az e korban földbekerült pénzleleteink ezt az útvonalat mutatják: Hatrongyos, Tápiószele, Tápiógyörgye, Újszász, Abony, Czegléd, Örkény, Nagykőrös, Kecskemét, Félegyháza, Csongrád, Kiskumajsa, Sövényháza, Dorozsma.⁶

A brakteáták és a velük rokon CNH I. 263. sz. együttes előfordulása a friesachikkal, mint azt az alábbi táblázat is mutatja, eléggé általános leleteinkben.⁷

Lelőhely	CNH I. 263	CNH I. 271	CNH I. 272	CNH I. 275	CNH I. 279	CNH I. 280	Frie- sachi	Egyéb
Abony	27	—	—	2	—	—	23	—
Csongrád	—	21	13	—	83	97	5	—
Esztergom	10	—	2	18	—	1	92	V. Albert 1411—39*
Egervár	11	—	—	3	—	1	298	bécsiek
Esztergom-Kovácsi	3	—	12	3	—	—	11	—
Hatrongyos	—	—	—	—	+	+	—	—
Kisgáj	1	1	211	—	—	2	366	25 XII. sz. nyugati
Kiskunmajsa	—	—	5	—	—	—	29	—
Marienburg	—	—	436	—	—	—	367	—
Marienfeld	—	—	137	—	—	—	+	—
Nagykerek	34	—	83	5	—	—	30	—
Nagyósz	+	+	+	+	+	+	110	—
Nagytarcsa	3	—	108	—	1	1022	3570	—
Örkénypuszt	—	—	—	—	6	—	51	—
Pécel	—	—	—	115	—	1	217	—
Fusztaszentimre	1	—	—	16	—	—	247	—
Rimóc	—	—	—	—	1	—	63	—
Sövényháza 138 db	—	+	+	—	—	—	—	—
Újkígyós	17	—	1	—	—	—	90	—
Újszász	66	—	1	—	—	—	+	—

* Egyéb külföldi pénzek mellett még CNH I. 88. (2 db), II. Béla, 244. sz. IV. Béla, és 360. sz. III. András pénze.

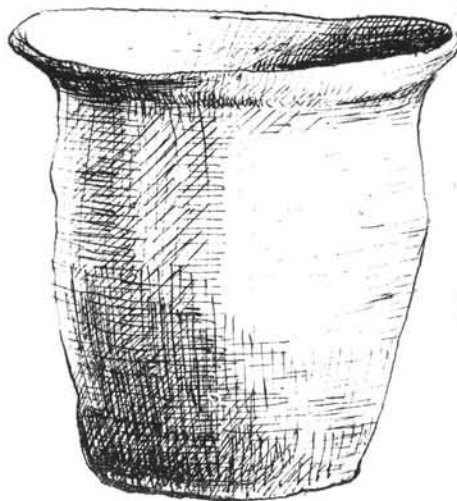
¹ Vö. *Luschin Engelbert*: Kisebbs adalékok a magyar pénztörténethez., N. K. XXI—XXII. évf. 20 és 22. 1.

² *Györfy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. 886. 1.

³ Vö. *Parádi Nándor*: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. A É. 90. köt. 221. 1. és uo. jegyz.

⁴ A táblázat összeállításánál figyelembe vett adatok: *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. 254. 1. *Király Ferenc*: Éremlelet Örkénypusztán a XIII. századból. N. K. LII—LIII. évf. 11. 1. *Gedai István*: A kiskunmajsai friesachi éremlelet. N. K. LX—LXI. évf. 83. 1. *Parádi Nándor*, i. m. 208. 1. Esztergomi lelet: N. K. LX—LXI. évf. 94. 1. Esztergom—Kovácsi lelet: N. K. LXII—LXIII. évf. 95. 1. Újszászi lelet: N. K. XV. évf. 84. 1.

E táblázatból többek között három fontos dolgot olvashatunk ki: 1/ hogy brakteátáink korában a pénzbevéltési kötelezettséget nem vették valami szigorúan, hiszen némelyik leletünkben 4, 5, sőt 7 pénzfajt is találunk együtt, 2/ hogy e korban a friesachiak mellett a brakteátákon és a CNH I. 263. sz.-on kívül más magyar pénz nem volt általános forgalomban, 3/ hogy elég nagyszámú leletgyűttesünkben csak öt féle brakteáta fordul elő, hiányzanak a CNH I. 277. sz., 278. sz., és a 281A (P. 50.) számúak.

2. ábra

Már Király Ferencnek is föltűnt, hogy: „Valami oka lehet annak, hogy a brakteáták főleg friesachiak társaságában bukkannak fel.”⁸ Ha ehhez hozzátesszük, hogy olyan friesachiak társaságában, melyek korát a XIII. századi darabok határozzák meg, úgy azt a legkézenfekvőbb föltevést kockáztathatjuk meg, hogy *a brakteáták a XIII. századi friesachiak kortársai voltak*. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy ezek a friesachiakkal előkerült leletek elrejtési idejét újabb irodalmunk egyértelműen a tatárjárás idejére és az azt követő idejűnek tartja,⁹ úgy azt is kimondhatjuk, hogy *a brakteáták IV. Béla által vert pénzek*. IV. Béla 1235 októberében lépett trónra, első pénzét a szokásos tavaszi pénzüjtési időszakot figyelembe véve, 1236-ban verethette. A muhi csata a pénzüjtési időszak vége felé, 1241. április 11-én volt, vagyis az új pénz már ebben az évben is forgalomba került. Ez hat pénzkibocsátási időszak, ami megfelel a leleteinkben előforduló hat magyar pénzfajnak, a CNH I. 263. sz.-nak és az öt brakteátának.

Hóman alapvető munkájában, a brakteátákat III. Béla pénzei közé sorozza, és forgalmukat a III. kereszties hadak átvonulási idejére, 1189 körülre teszi.¹⁰ Ezek-

⁸ Király, i. m. 12. l.

⁹ Huszár Lajos (Abonyi lelet. Magyar Múzeum. 1945, 73. l.) Nem meggyőző indokolással III. Béla pénzének tartja a brakteátákat, de elrejtésüket 1240 körülre teszi. Baumgartner Egon (A friesachi dénárok magyarországi utánvereteinek kérdéséhez. N. K. XLVIII—XLIX. évf. 25. l.), az egervári lelet korát 1272-re, a nagytarcsaiét 1260-ra, Gedai István (i. m. 83. l.) a kiskunmajsait a tatárjárás idejére, Parádi Nándor (i. m. 208. l.) az örkénypusztait 1235—40 közti időre, a nagytarcsaiét 1240 körülre teszi.

¹⁰ Hóman, i. m. 271. l.

nek e szerint elrejtésükig, a tatárjárásig, kereken ötven évig kellett volna forgalomban lenniök. Nehéz megmagyarázni, hogy e silány kis pénzek miért maradtak oly sokáig a forgalomban, az időközben forgalomba került több mint száz magyar pénzfaj mellett, ezeken fölülkerekedve, konkurálva a friesachiakkal. Ha megnézzük a leletünkben előforduló friesachiakat melyek nem is oly idősök, azoknak elhasználtsága, kopottsága éles ellentétben áll a velük előkerült brakteáták jó fenntartásával, különösen a CNH I. 279. sz.-ak kopásmentességével, ezüstfehér csillogásával. Ezek előkerülésükkor még teljesen újveretűeknek mutatkoztak. Azt a föltevést is el kell vetnünk, hogy mint váltópénzek szerepeltek oly sokáig a fiesachiak mellett. Ez esetben a fölismerhetetlenségig kopottnak kellene lenniök.

Ezek után meg kell vizsgálnunk, milyen okok alapján sorolta Hóman a brakteátákat III. Béla pénzei közé, s hogy ezek az érvek meg tudják-e semmisíteni mostani föltevésünket.

Hóman ezeket írja: „Réthy e pénzeket — Ruppall szemben — IV. Béla érmeinek tartja. E feltevésnek azonban úgy előállításuk, veretük és a IV. Béla pénzein már nem szereplő *siglák*, mint a leletek összetétele, ellentmond.” Majd a lábjegyzetben: „A leletekben a Béla-féle bracteáták II. Vilmos (1087—1100) és II. Henrik (1154—1189) angol királyok, I. Frigyes császár (1152—1190) érmei (kiscgályi lelet), másutt a XII—XIII. sz. fordulójáról való friesachiak és II. András pénzei társaságában fordulnak elő (kigyósi, nagykerekű és egervári lelet). Tehát oly pénzekkel, amelyek nem IV., hanem III. Béla korában, vagy az azt követő időben voltak nálunk használatosak.” Majd tovább: „A C. N. H. 263. és 280. sz. érmek körirata — *Bela rex* — III. Béla korában utalja e pénzeket.”¹¹

Vizsgáljuk meg ezeket az érveket egyenkint:

1. *Előállításuk*. Brakteáta mivoltukra és azok technikai előállítására gondolhatunk. Hóman ezt írja: „A régebbi magyar numizmatikusok mellett Friedensburg (Die Münze. Berlin. 1909. 161. l.) is a XII. század végére teszi a magyar bracteáták korát. Egyébként Németországban is a XII. sz. volt a lemezpénzek kora.”¹² Azonban a régebbi numizmatikusok közül Réthy, éppen IV. Béla pénzei közé sorolta a brakteátákat. Ami pedig a lemezpénzek korát illeti, azok verése mintegy fél évezreden keresztül volt szokásban, sőt még a XVI. és XVII. században is találkozunk velük. A XII. sz. vége csak a virágzásuk kora volt. A német plasztikai művészet és vele az éremvéső művészek kisplasztikája a viszonylag legmagasabb fokra emelkedett, ez azonban a XIII. sz. elején hanyatlásnak indult.¹³ Hóman is elismeri: „A magyar bracteáták sokkal kisebbek a németországi széles bracteátáknál... veretük eltér a többi magyar pénz veretétől...”¹⁴ Ezeket a kitűnő izléssel és nagy művészettel készített, néha 50 mm-t elérő brakteátákat vette volna mintául III. Béla? A kisebb és egyszerűbb veretek túlnyomóan a XIII. század első felében terjedtek el egész Európában, mert ezek nyújtották azokat az előnyöket, amelyekre éppen szükség volt. Egyszerűségükkel legalább is megkettőzték a pénzverdék termelőképességét. A verőbélyeget nem kellett keményebb anyagból készíteni s az mégis kevésbé kopott. Csak egy verőbélyegre volt szükség, ami a lapka illesztését, a verés gyorsaságát fokozta. A puhább anyagba az éremkép poncolása és vésése könnyebb és plasztikusabb volt. Magát a lapkát is könnyebb volt darabolni.¹⁵

¹¹ Hóman, i. m. 238. l.

¹² Hóman i. m. 238. l lábjegyzet.

¹³ Vö. Ráth György: Az érem. Az Iparművészet könyve. I. 176. l.

¹⁴ Hóman, i. m. 239. l.

¹⁵ Vö. Ráth, i. m. 175. l.

Talán éppen ezekre az előnyökre volt szüksége IV. Bélának, mikor könnyelmű és pazarló apjának rablógazdálkodása után az ország zilált pénzügyeit rendezni akarta és a könnyebb súlyú, de magyarosabb stílusú pénzek nagy tömegével akarta a friesachiakat kiszorítani, és az egyre növekvő pénzszükségletet kielégíteni. Mindenesetre IV. Bélának legalább annyi oka, módja és esélye volt a brakteáták verésére, mint III. Bélának.

2. *Veretük.* A poncolási technika használatát és az érmek stílusát érthetjük ezen. Itt Hóman Kovács Ede megfigyeléseire hivatkozik, aki e pénzek technikai előállítását tanulmányozta.¹⁶ Kovács szerint: II. Endre uralkodása alatt megszűnt a ponctechnika és az érméket véсни kezdték. A XIII. században pedig, már *tisztán* poncoló technikával előállított pénzeket nem találunk. Kovács a brakteátákat IV. Béla pénzeinek ismerte s így ír róluk: „Lemezpénzeink technikája kétféle: vannak poncolt és vésett bélyegűek. Ponc technika látszik meg a CNH 271. és 279. sz. brakteátákon (és talán a 275. sz-on is), a többiek verőbélyege vésve van.” Nem emel kifogást az ellen, hogy ezek technikájuk miatt ne lennének IV. Béla pénzei, ugyanakkor a CNH I. 269. sz-ot határozottan előbbi időkre utalja.¹⁷ Én úgy látom, hogy a CNH I. 271. sz. ponctechnikájú ugyan, de a ruha csikozása a mellen, kétségtelenül véséssel kialakított. A CNH I. 272. sz-on a kettős gyöngykör poncolással készült, az arc véséssel, de a haj kialakítása és az azt díszítő rózsácskák, már poncolástól erednek. Azonban ez sem általános. Leletünkben lévő 13 db-ból talán csak kettő van mely ugyanazon verőbélyegtől származna, s van olyan köztük, ahol az orr, és talán a szem is poncolással készült volna, vagy legalább is a vésetet poncolással javították. A CNH I. 275. sz-t tisztán vésettnek tartom. A CNH I. 278. és 279. sz-akat tisztán poncolással állították elő. A CNH I. 280. sz-on a gyöngykörök és betűk poncoltak, a középrészt elfoglaló hármás arcnál már a véső nyomai is mutatkoznak. A CNH I. 263. sz. éremnél az előlap vegyes technikával, a hátlap tisztán poncolással készült. IV. Béla több pénzén is megtalálhatjuk a vegyesen alkalmazott két technikát, így pl. a CNH I. 228. és a 237. számúakon. De megtalálhatjuk a poncolás egyes elemeit még sokkal későbbi pénzekben is. Tehát a poncolási technikával készült verőbélyeg használatát nem tarthatjuk döntő érvek mellett, hogy a brakteátákat III. Béla verette. Kovács Ede szerint is: „Nagyon kényes dolog itt az éles határt meghúzni.”¹⁸ II. András idejében a vésett technika, a friesachiak hatására valóban előtérbe nyomult. Annál inkább volt oka IV. Bélának visszanyúlni a poncolásos eljáráshoz, mikor magyarosabb jellegű pénzekkel a friesachiakat akarta kiszorítani. De visszajára is fordíthatjuk a dolgot: III. Béla idejében még nem alkalmazták a vésett technikát.

Stílus tekintetében a brakteáták sehogy sem illenek III. Béla pénzei közé. Annál inkább tartják a rokonságot IV. Béla pénzeivel. A CNH I. 271. sz. brakteáta ülő királyalakja eléggé kedvelt IV. Béla pénzein, pl. a CNH I. 229., 237., 258., 268. számúakon. A CNH I. 275. sz. brakteáta rajza ugyancsak körírat nélkül látható a IV. Béla CNH I. 257. sz. pénzén, de rokon a CNH I. 230. és 259. sz. hátlapjával is. A CNH I. 280. sz. brakteátát, betűtípusai rokonítják IV. Béla pénzeihez (lásd a CNH I. 237. sz-ot). E brakteáta közepén egy, három köralakban egybefonódó, oldalnézetben ábrázolt arc van. Hogy mit jelent ez az ábrázolás, azt egyelőre nem tudjuk, de ugyancsak három arc van, (előlnézetben) a IV. Béla CNH I. 228. sz. pénzének hátlapján is. A CNH I. 279. sz. brakteáta rokon, a Hóman által

¹⁶ Hóman, i. m. 238. I. lábjegyzet.

¹⁷ Vö. Kovács Ede: Árpád kori (!) királyink pénzeinek technikájáról. N. K. II. évf. I. és 4. L.

¹⁸ Kovács, i. m. 4. l.

ugyancsak III. Bélának tulajdonított CNH I. 263. sz. pénzzel, azonban egyiknek stílusa sem illik III. Béla pénzei közé, de valamennyire vonatkozásba hozható IV. Béla CNH I. 259. sz. érmével. A CNH I. 263. sz. sima paizsba illesztett kettős-keresztje is inkább illik IV. Béla korába és látható a CNH I. 267. sz.-n is. Azt is tudjuk, hogy a sima paizsba illesztett kettőskeresztet IV. Béla kezdte használni.¹⁹ Elődei a piros paizsra feszített négy vízszintes ezüst-brokát szalagot használták címerül.²⁰ Így fordul elő II. András pénzein is. (L. a CNH I. 201., 202., 203., 206., és 304 számúakat.) Ezek szerint a brakteáták inkább IV. Béla pénzei.²¹

3. A IV. Béla pénzein már kevésbé szereplő *szigtlák*. A borossebesi és vaskohsziklasi éremleletben IV. Béla pénzein elég sok szigtlát talált Dr. Harsányi Pál. A CNH I. 229. sz-on 14 db-on 6 változatot, a 234. sz-on 21 db-on 7, a 241 sz-on 118 db-on 8, a 248. sz-on 4 db-on 2, a 253. sz-on 133 db-on 6, a 256. sz-on 13 db-on 4, a 259. sz-on 3 db-on 3, a 344. sz-on 94 db-on 9 sziglaváltozatot talált. Szigla volt még a CNH I. 240. sz. és 251. sz. pénzekben.²² De szigtlákat találhatunk még IV. Béla utáni pénzeinken is. A sziglarendszer a pénzverés ellenőrzésével volt kapcsolatban. Ez az ellenőrzés II. András korában ellanyhult, de IV. Béla korában a szerszámok ellenőrzése, így a verőbélyegeké is, ismét előtérbe lépett.²³ Nem mondhatjuk tehát, hogy a szigtlák IV. Béla korában már nem voltak használatosak.

4. *A leletek összetétele*. Hóman azért osztja be a brakteátákat III. Béla pénzei közé, mert olyan pénzekkel kerültek elő: „melyek nem IV., hanem III. Béla korában vagy az azt követő időben voltak nálunk használatosak”. Ő itt részben a kiscigai leletre támaszkodik, ahol a Brakteáták II. Vilmos (1087—1100) és II. Henrik (1154—1189) angol királyok, I. Frigyes császár (1152—1190) érmei társaságában fordulnak elő, részben a kigyósi és nagykereki leletre, ahol — szerinte a XII—XIII. sz. fordulójáról való friesachiakkal és az egervárra, ahol II. András pénzeivel együtt kerültek elő.²⁴

Ezzel szemben például II. Henrik pénzét, amely a XIII. sz. végén került földbe, II. Andrástól IV. Lászlóig vert pénzek társaságában is megtaláljuk, 8 példányban, a vaskohsziklasi leletben.²⁵ Tehát IV. Béla idejében, sőt azon túl is forogtak. Ugyanezt föltételezhetjük a II. Vilmos és I. Frigyes pénzeiről is, annál is inkább, mert a fentebb leletben, más III. Bélakori, sőt még korábbi, nyugatról származó pénzeket is találhatunk, mint Lüttich püspökség: Othbert (1092—1119), Metz püsp.: IV. Thierry (1173—79), Aquileja: Gottfried patr. (1182—94) pénzeit. A brakteáták tehát a XI—XII. századi pénzek társaságában is lehetnek IV. Béla veretei.

Ami a XII—XIII. század fordulójáról való friesachiakat illeti, tudjuk, hogy azok IV. Béla korában is elég sűrűn forogtak a tatárjárásig, de még azon túl is megtalálhatjuk azokat leleteinkben.

¹⁹ Hóman—Szekfü: Magyar történet. II. 104. l.

²⁰ Vö. Erdélyi László: Árpádkor. 196. 204 és 209. l.

²¹ A CNH I. 308 A (P 51.) sz. dénárón és obulusán is ez a címer látható. Hóman II. András pénzei közé sorozza, de XIII. sz. báni veretnek tartja (i. m. 337. l.) mégis e pénzekre hivatkozva állítja, hogy „III. Béla óta állandóan használt magyar címer: a paizsba foglalt kettős kereszt” (Hóman: II. András és IV. Béla-kori szlavón dénárók. N. K. XVIII és XIX. évf. 34. l.), pedig e szerint ezt is IV. Béla verette volna, mint ifjabb király. Azonban az egervári és vaskohsziklasi leletek alapján és éppen e kettősen alkalmazott címer miatt, V. István ifjabb király pénze is lehetne. Réthy ide is osztja be.

²² Vö. Harsányi Pál: A borossebesi és vaskohsziklasi árpádkori (!) éremlelet. N. K. XXI—XXII évf. 12. l.

²³ Vö. Hóman i. m. 469—70. l. A szigtlák szerintem maguknak a verőbélyegeknél ellenőrző jegyei voltak. Csak így érthető, hogy a CNH I. 98 és 101. sz. rézpénzeinken is oly sok sziglaváltozatot találunk. Ezek nem finomsági, vagy más ellenőrzésre készültek. Az ellenőrzés szigorítása miatt kellett IV. Bélának ismét a szigtlákhoz fordulnia.

²⁴ Hóman, i. m. 238. l. lábjegyzet.

²⁵ Harsányi, i. m. 20. l.

Az egervári leletben, melyre Hóman hivatkozik, brakteátáink a friesachiak mellett bécsi dénárok társaságában kerültek elő. A bécsi dénárok pedig inkább a tatárjárás után honosodtak meg országunkban, Hóman szerint is: „IV. Béla uralkodásának utolsó évtizedében”.²⁶ Bár szorványosan előbb is előfordulhattak, de nem lehetnek kortársai III. Béla pénzeinek. Az egervári leletet különben Luschin is, Baumgartner is tatárjárás utáninak tartja.²⁷ A leletben talált 15 brakteátát inkább beosztjuk II. András pénzei után és IV. Béla pénzei elé, mint III. Bélához, mert hiányoznak a II. András uralkodásának elejére beosztott pénzek, melyek összekötnék III. Béla pénzeivel.²⁸ Az egervári lelet tehát inkább IV. Béla mellett tanúskodik. Föltevésünket, hogy brakteátáink IV. Béla pénzei, nem gyengítheti az sem, hogy IV. Béla, V. István, IV. László valamint III. András korából származó leleteinkben, (Ismeretlen lelőhely, Felsőbesnyő, Érmihályfalva, Dunaszekcső, Balatonfüred, Bosossebes, Vaskóhsziklás, Margit sziget és Zombor), szép számmal találjuk IV. Béla — valószínűleg tatárjárás utáni — pénzeit és nem találjuk meg brakteátáinkat.²⁹ Ha elfogadjuk, hogy ezek IV. Béla tatárjárás előtti pénzei, úgy ezek a tatárdúlás alatt nagyrészt megsemmisültek. Vagy elásták őket, vagy a tatárok kezére jutottak.³⁰ Föltehető az is, hogy IV. Béla az ország újjáépítésekor jobb pénzek kibocsátásával igyekezett ezeket, mint a trónralépéskori üres kincstár rossz emlékeit, kivonni a forgalomból.

Méltán várhatnánk azonban, hogy a korponai leletben III. Béla és II. András pénzei társaságában előkerüljenek, ha oly kedveltek lettek volna, hogy — mint III. Béla pénzei — a tatárjárásig is használták őket. Innen azonban hiányoznak.

A leletek összetétele alapján tehát inkább azt állapíthatjuk meg, hogy a brakteáták IV. Béla pénzei, különösen figyelembe véve a táblázatunkban bemutatott leletek elrejtésének korát.

5. *A „Bela rex” körirat.* Miért sorolná ez brakteátáinkat III. Béla pénzei közé? Hóman evvel talán csak azt akarja mondani, hogy nem lehetnek III. István, esetleg Imre, vagy II. András pénzei. Éppen ő mondja, hogy IV. Béla, mint koronázott ifjabb király is használta a *rex* címet.³¹ Megtalálhatjuk e fölíratot CNH I. 228., 237., 238., 244., 245., 246., és 247. sz. pénzein is.

Mindebből kitűnik, hogy Hóman érvei nem elégségesek arra, hogy brakteátáinkat és a CNH I. 263. sz-ot III. Béla pénzének tartsuk. A most fölmerült adatok viszont lehetővé teszik azt a föltevést, hogy azokat IV. Béla verette. Meggyőződésem, hogy a még ezután előkerülő jól megfigyelt leletek és a nálamnál jobb lehetőségekkel rendelkező hivatottak további elemzése, megerősítik föltevésemet.

Brakteátáink minden bizonnyal hiányozni fognak III. Béla, eddigi beosztásunkban amúgy is kevés számban ismert pénzei közül. Nézzük meg beférnek-e IV. Béla veretei közé? IV. Bélának a tatárjárás évét leszámítva, 42 pénzkibocsátási alkalma volt. Eddig csak mintegy 23 dénár-obulus pénzről tudunk, tehát újabb 6 veret beiktatása esetén még mindig 13 év veretei fognak hiányozni.

*

A régészeti kutatásokkal ellentétben, a numizmatikai emlékek földből való tervszerű feltárására eddig nem volt módunk. Változott a helyzet a Csanda—Zalavári—Molnár—Petrikovics-féle elektronikus régészeti kutatóműszer (CSAZAMOPE

²⁶ I. m. 353. l.

²⁷ Luschin, i. m. 22. l., és Baumgartner, i. m. 25. l.

²⁸ Vö. Hóman, Szlavón dénárok 36. l. táblázat.

²⁹ Vö. Hóman, Szlavón dénárok 38—39. l. táblázat.

³⁰ Nem volna meglepő, ha a tatárviSSzavonulás útvonálán előkerülnének brakteátáink.

³¹ Hóman, Szlavón dénárok 36. l.

műszer) bevezetésével. Leletünknel maradványok föltételezhetjük, hogy a templomból és mintegy 15 házból álló, a tatárok által egyidőben elpusztított faluban, nemcsak ennél az egy háznál rejtettek el pénzt. Azonos behatásokra azonosan reagáltak az akkori emberek is. Kis falunk földülésének idejét a muhi csata utáni hetekre tehetjük, tehát április 11-ét követő napokra. Ez időben vonult ugyanis Batu kán serege Szeged felé. Ez az időszak egybeesik az az évi pénzüjtési időszak végével, mely Szt., György napjáig, április 24-ig tartott. Ez időszakban az ország lakosai kötelesek voltak pénzüket új pénzre átváltani. E falucska lakosai is bizonyára összegyűjtöttek bizonyos mennyiségű pénzt, pénzbeváltási kötelezettségük teljesítésére. Most a veszedelem hírére vagy a régi pénzüket kellett elásniuk, vagy, ami valószínűbb, a most beváltott újat. Így valószínű, hogy több elásott pénzt is találunk. A pénzek földberejtése általános szokás volt. A leletek többsége falvakból került elő, s mint a rendelkezésünkre álló adatok bizonyítják, jobbra a településen belül.³² Általam ellenőrzött két esetben, a jelen XIII. századi kiégett paticsdarabok szomszédságában, egy másik XVII. századi a ház alapfalától egy araszra került elő. A csongrádi néphagyomány is azt tartja, hogy a pénzt a „csurgás alá” volt szokás elásni. Mindenesetre föltételezhetjük, hogy a ház közelében áshatták el, ahol az egyéb létesítmények; sövénykerítés, bokrok, ólak, boglyák, stb., kellő fedezetet nyújthattak az elrejtés aktusára.

Az elpusztult falu egykori házait terepünkön egy-egy 50—60 m² területű földpúp jelzi, melyen Árpád-kori cserepeket, paticsokat, tégladarabokat, örlőkő töredékeket hozott felszínre a mélyszántás. Aránylag kis területeket kellene tehát új műszerünkkel átvizsgálni, hogy nyomára jöhessünk az elrejtett pénzeknek. Egyéb fémtárgyak is előkerülhetnének ugyan, amelyek zavarhatnák a kutatás menetét, ezek jórésze azonban szintén korabeli régiség volna. A kutatás oly kevés földmunkát igényelne, hogy a szokásos régészeti ásások földmunkáihoz nem mérhető. Ha egy elpusztult falun belül csak 4—5 pénzleletet sikerülne megtalálni, ez már új megállapításokra adhatna alkalmat, nemcsak numizmatikai, hanem társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti és egyéb szempontok szerint is. Ajánlatos volna új műszerünket ezen a területen is kipróbálni.

Tari László

MÜNZFUND IN CSONGRÁD-FARAGÓ-GEHÖFT AUS DEM XIII. JAHRHUNDERT

1962 wurde in der Stadt Csongrád ein Geldstücke enthaltendes Gefässchen gefunden, das 214 ungarische Brakteaten und 5 Friesacher Denare enthielt. Der Fund kam aus einem Haus eines untergegangenen Dorfes aus dem Mittelalter zum Vorschein und die Zeit seines Verbergens lässt sich mit den Friesachern um die Zeit des Mongolensturmes bestimmen. Mit Rücksicht auf diesen Fund und auf 19 andere von ähnlicher Zusammensetzung lassen sich die Brakteaten, die man bisher auf Grund der Argumente Bálint Hóman's für Münzen Béla III. (1173—1196) hielt, bei Überprüfung dieser Argumente und mit Berücksichtigung der Zeit des Verbergens, als Münzen Béla IV. bestimmen. Da in den 20 Funden ausschliesslich 5 Arten von Brakteaten und mit diesen verwandte Denare von CNH I. Nr. 256 vorkommen, wird vom Verfasser angesetzt, dass diese Béla IV. in den sechs Jahren nach seiner Thronbesteigung bis zum Tatarensturm von 1236—41 prägen liess.

László Tari

³² Vö. *Parádi*, i. m. 222. l.